

A photograph of a crowd of people at a protest. In the foreground, a person is seen from behind, holding up a white sign with the word 'ENOUGH' written in large, bold, black letters. The background is slightly blurred, showing other people and a building with arches. The text 'HENK SMEIJSTERS' is at the top in white, 'GRENZEN AAN DE' is in pink, 'VOORUITGANG' is in pink, 'OP WEG NAAR EEN' is in yellow, 'BEHOEDZAME' is in yellow, and 'LEVENsstIJL' is in yellow.

HENK SMEIJSTERS
GRENZEN AAN DE
VOORUITGANG
OP WEG NAAR EEN
BEHOEDZAME
LEVENsstIJL

ENOUGH

Henk Smeijsters

GRENZEN AAN DE VOORUITGANG

OP WEG NAAR EEN BEHOEDZAME LEVENSTIJL

ISVW UITGEVERS

Inhoud

Ouverture: Odysseus, Prometheus, Sisyphus en Orpheus	7
I Coöperatie in plaats van competitie	11
Hulpvaardigheid	11
De fabel van het eigenbelang	14
Het ethische tekort van het rendementsdenken	15
De neoliberale droom en werkelijkheid	23
Vals bewustzijn	24
Karikaturen, denkfouten en redeneertrucs	27
II Circulaire in plaats van lineaire vooruitgang	35
Niet op dezelfde weg doorgaan	35
‘Met ons gaat het goed’	37
‘Het gouden tijdperk ligt vóór ons’	40
Gevaren van grenzeloosheid	42
In opstand tegen de vooruitgang	45
Doendenken	49
III De aarde eerbiedigen in plaats van haar onderwerpen	53
Behoedzaamheid	53
De dialectiek van de moderniteit	58
De grote versnelling	60
Klimaatverandering	61
Consumptiegroei door bevolkingsgroei	71
Rumoer	76
IV Algemeen welzijn in plaats van economische groei	79
Naar een donuteconomie	80
De schadelijke effecten van economische groei	83
Het sprookje van de doordruppeltheorie	98

V Minder in plaats van meer	109
Betrokkenheid	110
Rust in plaats van rusteloosheid	113
Begrenzen maakt vrij	116
Het dogma dat méér beter is	118
Existentialisme versus technocratie	121
VI Zijn in plaats van hebben	123
Homo antiqua virtute et fide in plaats van homo economicus	125
Geestelijke zelfontwikkeling	129
Coda: Orpheus	139
Dankwoord	141
Verantwoording	141
Literatuur	143

Ouverture: Odysseus, Prometheus, Sisyphus en Orpheus

Na tien jaar oorlog om Troje zwierf Odysseus, de listenrijke op weg naar Ithaka, nog eens tien jaar over zee en land en wist hij met zijn slimheid vele gevaren te trotseren. Prometheus stal het vuur van de goden en gaf het aan de mensen. Sisyphus bond Hades, de god van de onderwereld, vast om zo de sterfelijkheid te overwinnen. Alle drie staan symbool voor de moderne mens. Prometheus en Sisyphus waren overmoedig en wilden de goden te slim af zijn, waarvoor zij zwaar gestraft werden. Bij Prometheus, geketend aan een rots, groeide keer op keer de lever aan die elke dag door een roofvogel weggevreten werd. Sisyphus moest een rotsblok de berg opduwen dat telkens weer naar beneden rolde. De moderne mens ziet zichzelf als heerser over de aarde en is zo overmoedig geworden dat hij elke gedachte aan een mogelijke slechte afloop verdringt. Hij is ervan overtuigd dat zijn vernuft hem in staat stelt zijn straf te ontlopen.

Orpheus wilde de aarde niet rusteloos onderwerpen, maar haar in alle rust belangeloos op zich in laten werken. Vol eerbied en bewondering drukte hij zijn ervaringen uit in muziek. In *Die Sonette an Orpheus* dicht Rainer Maria Rilke: 'Jongens, o werp de moed niet in de snelheid, niet in de vluchtiging.' Maar het gebeurde toch. De moderniteit heeft Orpheus door Prometheus vervangen, schrijft Etty Mulder in *Freud en Orpheus*. George Steiner stelt in zijn *Lofzang op het leven van de geest* vast dat geen kennis mogelijk is zonder, net als Prometheus, het goddelijk verbod te overtreden. Als dit waar is, dan moeten we ons wel afvragen wanneer het moment aanbreekt dat de kennisindustrie het leven van de geest verdringt. Ton Lemaire concludeert in *De val van Prometheus*

dat we Prometheus moeten intomen en een orphische levenshouding moeten aannemen.

In dit essay pleit ik, met het oog op de klimaatcrisis, vanuit de orphische levenshouding ervoor niet op de modernistische weg door te gaan en plaats ik de hersteleconomie tegenover de wegwerpeconomie. In de wegwerpeconomie heerst de lineaire voortgang: nemen, maken, gebruiken, wegwerpen. Het is de wereld van de *homo consumens*, die denkt dat het snel vervangen en wegwerpen van producten geen grenzen kent. In de hersteleconomie is daarentegen sprake van een circulaire voortgang: nemen, maken, gebruiken, repareren en weer gebruiken. Hier staat het idee voorop dat de mens ten behoeve van de productie en consumptie de aarde niet grenzeloos mag uitputten. ‘Herstellen’ gebruik ik in de betekenis van weer gezond worden. Ik laat mij daarbij inspireren door cultuurcritici – filosofen en filosofisch georiënteerde historici, sociologen, antropologen, ecologen, psychologen, psychiaters en psychotherapeuten – die wijzen op de keerzijde van de vooruitgang en pleiten voor bescheidenheid en matigheid.

Het ingrijpend veranderen van onze levensstijl heeft een hoge urgentie.

Ik zal beargumenteren *dat* het anders moet, *hoe* het anders moet en *waarom* het op deze wijze moet. Omdat we kantelpunten naderen die we met meer van hetzelfde – economische groei en technologische innovatie – niet de baas kunnen, is een cultuuromslag noodzakelijk; mensen moeten kiezen voor een behoedzame levensstijl. Vernieuwend daaraan is dat ik dit doe op basis van deugden die door de opkomst van het neoliberale mensbeeld tot een bestaan in de marge van de samenleving zijn veroordeeld. Ik baseer me op de klassieke deugden die Aristoteles beschrijft: dapperheid, matigheid, rechtvaardigheid en verstandigheid.

Aan de dapperheid ontleen ik de opstandigheid tegen de grenzeloze vooruitgang, aan de matigheid de behoedzaamheid, aan de rechtvaardigheid de hulpvaardigheid en het gelijkheidsstreven, aan de verstandigheid de betrokkenheid en de geestelijke zelfontwikkeling.

Uit deze deugden leid ik een aantal stellingen af, die in verschillende hoofdstukken aan bod komen: coöpereren dient het algemeen belang meer dan elkaar op basis van eigenbelang beconcurreren; uitgaan van een circulaire visie op vooruitgang is verstandiger dan lineair op dezelfde weg doorgaan; de aarde eerbiedigen is behoedzamer dan haar onderwerpen; het algemeen welzijn moet voorrang hebben op economische groei; niet meer, maar minder consumeren brengt het ware geluk dichterbij; 'zijn' leidt, meer dan 'hebben', tot een leven dat op medemensen, dieren, dingen, aarde en zingeving betrokken is.

Ik maak gebruik van de deugdethiek van Aristoteles. De deugdethiek legt de nadruk op karaktervorming. Een goed karakter zorgt ervoor dat je goede keuzes maakt. De deugdethiek komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in de stelling dat 'zijn' belangrijker is dan 'hebben'.

In de deugdethiek zijn morele gevoelens belangrijk. Ik heb het dan over empathie, genegenheid voor en mededogen met anderen. Het gevoel zet bijvoorbeeld aan tot hulpvaardigheid. Het gevoel hangt nauw samen met het karakter en dus de deugdethiek. De karakterloze is ook gevoelloos.

Dit essay pleit voor geestelijke zelfontwikkeling en eerbied voor de aarde. Deze deugden gaan hand in hand. Aan dit essay ligt de overtuiging ten grondslag dat geestelijke zelfontwikkeling én de aarde eerbiedigen beide belangrijk en evenwaardig zijn en elkaar veronderstellen. Als de mens zich geestelijk ontwikkelt, heeft hij minder behoefte om te produceren en consumeren, hetgeen de aarde ten goede komt. Als hij minder produceert en consumeert, komt tijd vrij voor geestelijke zelfontwikkeling. Dan wordt de ecologische voetafdruk kleiner en neemt de geestelijke zelfontwikkeling toe. Omdat we wat betreft de klimaatverandering en geestelijke zelfontwikkeling onomkeerbare kantelpunten naderen, heeft het ingrijpend veranderen van onze levensstijl een hoge urgentie.

Tegenover de opvatting dat ontwikkelingen zoals financieel-economische ongelijkheid, milieuverontreiniging, klimaatverandering en bevolkingsgroei noodzakelijke voorwaarden waren (en voor een deel nog steeds

zouden zijn) om economische groei en materiële vooruitgang te bewerkstelligen, plaats ik de opvatting dat dergelijke ontwikkelingen op ethische gronden moeten worden bestreden. Het is onvermijdelijk om in dit verband te onderzoeken wat de rol is van de kapitalistische productie- en consumptiewijze.

Wie, zoals ik, pleit voor het begrenzen van de vooruitgang vindt ‘de bende van de vooruitgang’ en de ecomodernisten tegenover zich. Ik zal hen in dit essay samenvoegen onder de term ‘neomodernisten’. Neomodernisten zijn als dr. Pangloss in *Candide* van Voltaire. Zij vinden dat we in de beste van alle werelden leven en ten onrechte met slecht nieuws bestookt worden. Neomodernisten zien de mens als ‘de heerser over de natuur’, die ‘op de zetel van de schepper moet klimmen’. Zij keren zich tegen ‘nostalgici’, ‘cultuurpessimisten’, ‘vooruitgangsgloche-naars’ en ‘doemdenkers’, noemen cultuurkritiek ‘moralistisch gedram’ of ‘religieus irrationalisme’ en cultuurcritici ‘kniesoren die de wereld zeker niet vooruithelpen’.

Ik zal aantonen dat de neomodernisten te weinig oog hebben voor de onomkeerbare beschadiging van de aarde en voor het lichamelijk, psychisch en sociaal lijden ten behoeve van economische groei.

Aan het slot van deze ouverture merk ik op dat dit essay een vervolg is op mijn boek *Doorlopen en stilstaan*. Dat boek is vooral een bijdrage tot de filosofie van de levenskunst. Dit essay vormt de vertaling van deze levenskunst naar de politieke filosofie, economie en ecologie.

Coöperatie in plaats van competitie

‘Zelf heb ik de afgelopen 25 jaar heel wat studies aan die realiteit [van het gewone leven] gewijd. Op grond daarvan wil ik de stelling verdedigen dat we veel minder egocentrisch zijn dan we zelf denken.’

*Gabriël van den Brink in *Ruw ontwaken uit een neoliberale droom**

De mens heeft individuele en sociale motieven. Zijn eigenbelang kan hem ertoe aanzetten anderen tekort te doen, zijn mededogen kan hem tot grote hoogte doen stijgen. Het neoliberalisme van de afgelopen decennia heeft de sociale motieven niet doen verstommen, maar wel het najagen van het individuele eigenbelang gelegitimeerd. Het is een vals bewustzijn dat handelen uit eigenbelang en concurrentie het algemeen belang dienen. Laten we in plaats daarvan elkaar ervan doordringen dat we door sociaal en coöperatief te zijn een betekenisvoller leven leiden dat tevens de aarde ten goede komt.

Hulpvaardigheid

De deugd van de hulpvaardigheid volgt uit de deugd van de rechtvaardigheid. Sinds de achttiende eeuw kwam het nastreven van het eigenbelang in het middelpunt van de belangstelling te staan. Na een opleving in de jaren na de Tweede Wereldoorlog van de deugd van de rechtvaardigheid keerde tijdens het neoliberalisme het nastreven van het eigenbelang in alle hevigheid terug.

Historisch onderzoek van David Wootton laat zien dat de grondleggers van het liberalisme in de achttiende eeuw sociale motieven herleidden tot het eigenbelang. De mens zou zich sociaal gedragen omdat dit zijn eigenbelang dient. Denk aan de slager, brouwer of bakker van Adam Smith die zich sociaal gedraagt – door goede producten tegen een redelijke prijs te leveren – omdat hij alleen zo geld verdient. Ook hun voorkeuren ten opzichte van hun klanten zou in dienst staan van de omzet. Je zou dus, net als de klassieke liberalen, de conclusie kunnen trekken dat ook het sociale gedrag van hedendaagse burgers het individuele eigenbelang dient.

Ik denk dat deze conclusie ten dele correct is, maar over het hoofd ziet dat de mens zowel individuele als sociale motieven heeft, die naast elkaar voorkomen. Ik betwijfel zelfs of de voorkomendheid van de slager, de brouwer en de bakker uitsluitend door eigenbelang gemotiveerd is. Dat niet alles wat sociaal is, voortkomt uit individueel eigenbelang, blijkt in situaties waarin het sociale en individuele met elkaar in strijd zijn en mensen toch voor het sociale kiezen. Dan zijn zij bereid anderen te helpen terwijl hun eigenbelang daarmee niet gediend wordt. Denk aan mensen die een kind uit een brandende auto bevrijden. Je kunt hooguit zeggen dat zij hun eigenbelang dienen omdat zij er een goed geweten aan overhouden.

De ene mens is socialer dan de andere en dezelfde mens handelt in de ene situatie socialer dan in de andere. Maar je kunt zowel voor de hypothese dat de mens uit eigenbelang handelt als voor de hypothese dat hij sociaal handelt bewijsmateriaal vinden. Doorslaggevend is welke motivaties van de mens door de economische orde aangewakkerd worden. De economie kan mensen stimuleren boven alles prijsbewust te zijn. Dan gaan zij op jacht naar de goedkoopste artikelen, zonder erop te letten of deze misschien door kinderen in Thailand geproduceerd werden. Je kunt mensen ook stimuleren er juist wel op te letten hoe artikelen geproduceerd worden en motiveren daarvoor een eerlijke prijs te betalen. Hetzelfde geldt ten aanzien van bijvoorbeeld vliegreizen en pakketbezorging. Ook daar kun je niet de prijs van de tickets en de snelheid van de bezorging, maar het welzijn van de werknemers en de zorg voor het klimaat prioriteit geven.

Een waarlijk sociale samenleving is slechts mogelijk als mensen met elkaar samenwerken.

Je kunt het standpunt innemen dat competitie en coöperatie in evenwicht moeten zijn. Dan benadruk je dat concurrentie, het behartigen van het eigenbelang en marktwerking hun productieve kant hebben, zolang zij niet te dominant worden. Gebeurt dit toch, zoals in het neoliberale kapitalisme, dan is het antwoord dat de saamhorigheid, wederkerigheid, hulpvaardigheid en broederschap meer nadruk moeten krijgen.

Een juist evenwicht tussen competitie en coöperatie, tussen eigenbelang en algemeen belang, klinkt overtuigend. Toch ga ik een stap verder. Ik denk dat een waarlijk sociale samenleving slechts mogelijk is als mensen met elkaar samenwerken. Concurrentie in de economie en competitie in het sociale leven leiden tot onophoudelijke sociale vergelijking die mensen tegenover elkaar plaatst en tegen elkaar opzet. Ik heb een samenleving voor ogen waarin de mens zich niet voortdurend met de ander vergelijkt en de ander niet altijd te snel af wil zijn. De mens die ik voor me zie, leeft vanuit intrinsieke waarden en ontplooit activiteiten omdat hij ze an sich waardevol vindt. Hij doet het goede omdat het goed is, niet omdat het geld oplevert of omdat hij er in sociaal opzicht mee kan scoren. De intrinsieke waarden zijn tevens sociale waarden omdat deze mens geen gevecht met de ander aangaat en in zijn handelen steeds het belang van de ander meeweegt. Ik zie een samenleving voor me van zachtaardige, bescheiden, vriendelijke, empathische, eerlijke, rechtvaardige, grootmoedige, respectvolle, gematigde, edele, deugdzame mensen. Hebzucht, machtswellust, ijdelheid, arrogantie, jaloezie, afgunst en rancune is hen vreemd.

Het lijkt een droom, maar zoals de neoliberale droom kan ook deze droom werkelijkheid worden. De mensheid kan zichzelf verheffen als

Kunnen we de klimaatcrisis oplossen met technologische innovatie? In *Grenzen aan de vooruitgang* bevraagt Henk Smeijsters de aannames van technologisch groeidenken en schetst hij een alternatief: een samenleving waarin we denken in termen van minder in plaats van meer.

Een behoedzame levensstijl ontwikkelen gaat niet vanzelf. Het vergt inspanning en zelfreflectie. Smeijsters gaat te rade bij filosofen, psychologen, economen en ecologen – denkers die wijzen op de keerzijde van groei en pleiten voor bescheidenheid en matigheid.

Een behoedzame samenleving lijkt een wensdroom, maar net als de neoliberale nachtmerrie kan ook deze droom werkelijkheid worden.

